समोच्चरित शब्द एवं वाक्य-प्रयोग 09

(For Bihar and U.P. Board)

1. अशनायति—खाने की इच्छा करना—क्षुधार्त्तः अशनायति।
अशनीयति—भोजन पाने की इच्छा करना—भिक्षुकः अशनीयति।
2. अपजानीते—इन्कार करना—दुष्यन्तः स्वाभार्याम् अपजानीते।
प्रतिजानीते—प्रतिज्ञा करना—देवव्रतः प्रतिजानीते।
3. अलंकृत्वा—व्यर्थ करके—प्रहरणम् अलंकृत्वा।
अलंकृत्य—शोभित करके—आसनम् अलंकृत्य नृपः वदति।
4. उपकुरुते—उपकार करना—देशभक्तः उपकुरुते।
अनुकरोति—अनुकरण करना—वानरः अनुकरोति।
5. आचार्या—अध्यापिका—आचार्या शिष्यान् अध्यापयति।
आचार्यानी—आचार्य की पत्नी—आचार्यानी आगच्छति।
6. आह्वयति—बुलाना—माता पुत्रम् आह्वयति।
आह्वयते—ललकारना—बालकः बालकम् आह्वयते।
7. आक्रमति—किसी वस्तु का ऊपर उठना—धूम्रः आक्रमति।
आक्रमते—ग्रहों का ऊपर उठना—मंगलः आक्रमते।
8. आशीः—आशीर्वाद—जनकः आशीः ददति।
आसीः—तुम थे—त्वं रुग्णः आसीः।
9. आयच्छते—ऊपर खींचना—कूपात् रज्जुम् आयच्छते।
आयच्छते—फैलाना—भिक्षुकः हस्तम् आयच्छते।
10. अर्धासनम्—आधा आसन—युवराजः अर्धासनम् अध्यास्ते
आसनार्थम्—आसन का एकभाग—सः मह्यम् आसनार्धम् दत्तवान्।
11. उपाध्याया—अध्यापिका—उपाध्याया शिष्याम् पाठयति।
उपाध्यायानी—उपाध्याय की पत्नी—उपाध्यायानी आगच्छति।
12. उत्तिष्ठति—उठना—सः आसनात् उत्तिष्ठति।
उत्तिष्ठते—चेष्टा करना—योगी तपः कर्मणि उत्तिष्ठते।
13. उपतिष्ठति—समीप होना—गोपी कृष्णम् उपतिष्ठति।
उपतिष्ठते—पूजा करना—मुनिः सूर्यम् उपतिष्ठते।
14. उच्चरति—ऊपर उठना—ऊर्मिः उच्चरति।
उच्चरते—आज्ञा न मानना—शिष्यः गुरुवचनम् उच्चरते।
15. उभ—द्विवचन—उभौ गच्छतः
उभय—एकवचन—उभयं पश्यमि।

16. उपक्रमते—शुरू करना—सः वक्तुम् उपक्रमते।
विक्रमते—पदनिक्षेपणार्थ—वामनः विक्रमते भूमौ।

17. उत्तपते—चमकना—सूर्यः उत्तपते।
उत्तपति—गरम करना—अग्नौ उत्तपति जलं सा।

18. उपनयते—उपनयन संस्कार—आचार्यः शिष्यम् उपनयते।
उन्नयते—उठाना—यशः उन्नयते सुपुत्रः।

19. एनम्—इसको—एनम् छात्रं वेदम् पाठय।
एणम्—हरिण को—एणम् स्वर्णाभं हतवान् रामः।

20. ग्रामात् पूर्व—गाँव के बाहर—ग्रामात् पूर्वः सागरः।
ग्रामस्य पूर्वे—गाँव के भीतर—ग्रामस्य पूर्वे श्रमिकाः वसन्ति।

21. गच्छन्ति—जाते हैं—शिक्षकाः विद्यालयात् गच्छन्ति।
गच्छन्ती—जाती हुई—मार्गे गच्छन्ती सा दृष्टा।

22. ग्रहीता—ग्रहण करने वाला—राजा करस्य ग्रहीता भवति।
ग्रहीता—पकड़ी हुई—करगृहीता सा मया दृष्टा।

23. तिष्ठति—ठहरना—सः पथि तिष्ठति।
तिष्ठते—मनोभाव प्रकाशन—गोपी कृष्णाय तिष्ठते।

24. दक्षिणः—दक्षिण में—प्रवरः इदानीं दक्षिणे अस्ति।
दाक्षिणात्यः—दक्षिण में उत्पन्न—रामानुजम् दाक्षिणात्यः अस्ति।

25. न—नहीं—सा रात्रौ न वदति।
नः—हमलोगों का—पावका नः सरस्वती।

26. नियोज्यः—नियुक्ति के योग्य—अयं अध्यापन कार्ये नियोज्यः।
नियोग्यः—नियुक्ति में समर्थ—नियोग्यः प्रबंधकः आगच्छति।

27. पितृवत्—पिता के समान—आचार्यः पितृवत् आचरति।
पितृमत्—जिसके पिता हैं—पितृमन्तो बालकाः मोदन्ते।

28. पुत्रीयति—पुत्र मानना—गुरुः शिष्यं पुत्रीयति।
पुत्रायते—पुत्र के समान आचरण करना—शिष्यः पुत्रायते।

29. पूर्वाह्न—दिन का पूर्व भाग—पूर्वाह्ने अध्ययनम् कर्त्तव्यम्।
पूर्वह्नि—पूर्व दिन—पूर्वह्नि व्रतार्थिभिः एकभुक्तैः भवितव्यम्।

30. पालयति—पालता है—श्रमिकः धनिकं पालयति।
पाययति—पिलाता है—माता दुग्धं पाययति।

31. भोज्य—खाद्य पदार्थ—अन्नम् भोज्यम् अस्ति।
भोग्य—उपयोग—कर्मफलं भोग्यं भवति।

32. भवति—होता है—बालकः प्रसन्नः भवति।
भवती—भवान् का स्त्रीलिंग—भवती कुत्र गच्छति ?

33. मासमधीतम्—पढ़ाने पर कार्य समाप्ति एवं फल प्राप्ति नहीं हुई—तेन मासमधीतम् किन्तु किञ्चदपि न अवगतम्।
मासेन अधीतम्—कार्य समाप्त एवं फल प्राप्ति दोनों हुईं—तेन मासेन अधीतम् व्याकरणम्।

www.classroomnotes.in

34. मुदा—आनंद से—सा मुदा हसति।
मुधा—व्यर्थ—त्वं मुधा कृपणं याचसे।

35. महद्वाक्यम्—महान् व्यक्ति का वाक्य—महद्वाक्यं शिरोधार्यं भवति।
महावाक्यम्—महान् वाक्य—ग्रंथेषु ऋषीणां महावाक्यं दृश्यते।

36. महाभयम्—बहुत बड़ा भय—अत्र हि चौरस्य महाभयं वर्तते।
महद्भयम्—महान् व्यक्तियों का भय—विद्यालयेषु अपि महद्भयं भवति।

37. यजति—परार्थ यज्ञ—ब्राह्मणः यजमानाय यजति।
यजते—आत्मार्थ यज्ञ—मुनिः यजते सदा।

38. यवनी—यवन-स्त्री—यवनी कोमलाङ्गी भवति।
यवनानी—यवन-लिपि—यवनानी दुर्बोधा न भवति।

39. वाक्यम्—वाक्य—कृपया, मम वाक्यं शृणु।
वाच्यम्—बोलना चाहिए—त्वचा इत्थं न वाच्यम्।

40. विनयति—शान्त करना—भार्या भर्त्तुः क्रोधं विनयति।
विनयते—शान्त करना—पतिः स्वक्रोधं विनयते।

41. वदति—कहना/बोलना—सः धर्मं वदति।
वदते—निपुणता दिखाना—छात्रः शास्त्रे वदते।

42. विवदन्ते—विवाद करना—ते धनाय विवदन्ते।
उपवदन्ते—प्रार्थना करना—छात्राः गुरुम् उपवदन्ते।
सवदन्ते—परस्पर बातचीत—छात्राः अवकाशाय संवदन्ते।

43. शपति—अभिशाप देना—दुर्वासा मुनिः दुष्टं शपति।
शपते—शपथ खाना—माता पुत्राय शपते।

44. संक्रीडति—कूजना—खगाः संक्रीडयन्ते।
संक्रीडयते—खेलना—बालकाः संक्रीडयन्ते।

45. स्वेषाम्—अपनों का—सवेषाम् कल्याणम् इच्छन्ति।
स्वनाम्—धन-समूह—ज्ञानाय स्वनाम् त्यागः कर्त्तव्यः।

46. सत्वरम्—शीघ्र—सा सत्वरं गता।
सत्तरम्—श्रेष्ठकर—ज्ञान धनात् सत्तरम् अस्ति।

47. स्थला—कृत्रिम भूमि—स्थलाम् गच्छति कृषकः।
स्थली—अकृत्रिम भूमि—स्थलीं अधिशेते सिंहः।

48. संगच्छति—मिलना—गंगा सागरं संगच्छति।
संगच्छते—उपयुक्त होना—शास्त्रम् संगच्छते।

49. अर्यः—स्वामी/वैश्य जाति का—अर्यः सेवन्ते सेवकाः।
आर्य—आर्य जाति का—आर्यः रामः आगच्छति।

50. सर्वस्मै—सबके अर्थ में—सर्वस्मै कल्याणम् इच्छति।
शर्वाय—शिव के अर्थ में—शर्वाय नमः।

www.classroomnotes.in

प्रश्न-अभ्यास

प्र० नीचे कुछ समोच्चरित शब्द एवं उनके अर्थ दिए गए हैं। आप वाक्यों में प्रयोग कीजिए

1. अब्ज = कमल = ...
   अब्द = बादल = ...
2. अहः = दिन = ...
   अहा = आश्चर्यबोधक = ...
3. अश्वः = घोड़ा = ...
   अश्मः = पत्थर = ...
4. अवृतिः बेरोजगारी = ...
   आवृत्तिः = दुहराना = ...
5. अनिलः = हवा = ...
   अनलः = आग = ...
6. अभिराम= सुन्दर = ...
   अविराम = लगातार = ...
7. अंशः = हिस्सा = ...
   अंसः = कंधा = ...
8. इति = समाप्ति = ...
   ईति = अति/अनावृष्टि = ...
9. श्वजनः = कुत्ता = ...
   स्वजनः = प्रियजन = ...
10. शरः = बाण = ...
    सरः = तालाब = ...
11. पुत्रः = बेटा = ...
    पूतः = पवित्र = ...
12. पुरः = नगर = ...
    पूरः = बाढ़ = ...
13. प्रसादः = कृपा = ...
    प्रासादः = महल = ...
14. प्रमदा = नारी = ...
    प्रमादः = भूल = ...
15. आहवः = युद्ध = ...
    अवधान = ध्यान = ...
    अभिधान = कोष = ...
16. व्यसनम् = बुरी आदत = ...
    व्यंजनम् = भोजन = ...
    व्यजनम् = पंखा = ...
17. आधि = मानसिक कष्ट = ...
    व्याधि = शारीरिक कष्ट = ...
18. सुरः = देवता = ...
    शूरः = वीर = ...
19. अस्त्रम् = फेंक कर चलाया चलाया जानेवाला हथियार = ...
    शस्त्रम् = हाथ में रखकर चलाया जानेवाला हथियार = ...
20. शशधरः = चन्द्रमा = ...
    शशिधरः = शिव = ...

★★★